

Ton Korver*

Klemmende vragen

Aantekeningen bij een ekonomenrapport

I Inleiding: Keynesianisme

Het door de zittende regering gevoerde sociaaleconomische beleid roept tal van vragen op. Bij die vragen begint de kritische teneur meer en meer de overhand te krijgen. Gegeven het feit dat vrijwel niemand nog de ernst en de omvang van de economische problemen ontkent of bagatelliseert, valt het des te meer op dat de regering aan beleid en beleidsideeën weinig in huis blijkt te hebben. In een aantal publikaties van de laatste tijd is die beleidsarmoede tot mikpunt van kritiek geworden. Vaak komt daarin een al langer levende onvrede met de sociaaleconomische politiek van de overheid naar buiten, soms wordt de kritiek uitsluitend gericht op de zeer recente periode.¹ Wat links Nederland betreft wordt met de publikatie van *Economisch beleid uit de klem* eindelijk enige aansluiting gevonden bij initiatieven en programma's die in andere Westeuropese landen al eerder naar buiten zijn gebracht. Een vroeg voorbeeld van een links initiatief (wat inmiddels al weer ter ziele is ook) is het Franse Program Commun, een tamelijk gedetailleerde poging van de Franse kommunistische en socialistische partijen om een alternatief economisch program van handen en voeten te voorzien.² Maar ook in andere landen bestaan alternatieven, sommige meer, andere minder ingrijpend in de economische structuur en dynamiek van de betrokken landen.³ Voor Nederland

* Wetenschappelijk medewerker Sociologisch Instituut Universiteit van Amsterdam.

1. Enkele hier belangrijke recente publikaties zijn: Weeda 1980; Van der Geest (red.) 1980; en het hier behandelde rapport: Van Ewijk e.a. (red.) 1980.

2. Vgl.: PCF, *Programme commun de gouvernement actualisé*, 1978.

Interessant achtergrondmateriaal onder meer in de bundel *La Crise*, uitgegeven door de redaktie van het tijdschrift *Economie et Politique*, in samenwerking met Editions Sociales, 1975. Van de zijde van de PS: J.-P. Chevènement, *Ende der Spaltung?*, 1977, en J.-P. Chevènement, *Le*

vieux, la crise, le neuf, 1974.-

3. In de Bondsrepubliek bestaan verschillende alternatieven, onder meer de zogenaamde *Memorandumgroep*, die jaarlijks ten strijde trekt tegen de Duitse variant van Centraal economisch plan en Macro Economische Verkenning, het zgn. *Gutachten*. Een ander initiatief is Arbeitskreis Politische Ökonomie met hun publikatie over de arbeidsmarkt. Voor een kritiek op *Memorandum* en Arbeitskreis vgl. het artikel van H.-P. Spahn, in: *Leviathan* 4/79, pp. 513-536. Meer principieel en minder direkt programmatisch is het boek van de SOST, *Sozialistische Wirtschafts- und Sozialpolitik*, Hamburg 1980.

lijken me met name de ontwikkelingen en activiteiten in Engeland van belang. De problemen waar in Engeland mee wordt gestreden lijken in een aantal opzichten sterk op die van Nederland: een inadekwate industriële structuur, de problematiek van de nationale verrijking c.q. verarming via aardgas en Noordzee-olie, de positie van de munteenheid, de sterk open economieën. In het vorig jaar uitgebrachte plan, de *Alternative Economic Strategy* van de hand van een werkgroep van de Conference of Socialist Economists,⁴ treffen we dan ook een aantal elementen aan, die ook tot de hoofdmoot van het Nederlandse pendant, het rapport *Economisch beleid uit de klem*, behoren. Met het verschijnen van dit rapport beschikt links Nederland, voor het eerst in lange tijd, over een publikatie waarin de economische rechtvaardiging van het overheidsbeleid kritisch en ter zake kundig onder de loep is genomen. Bovendien wordt een schets gegeven van de grondtrekken van een alternatief beleid, steunend op koopkrachthandhaving, handhaving van het niveau van sociale voorzieningen en het terugdringen van de werkloosheid (p. XXV).⁵ Deze vormen de prioriteiten van een alternatieve economische politiek.

De kritiek op de huidige economische politiek is kort en krachtig: die politiek is niet effectief, dat wil zeggen ze slaagt er niet in haar doelstellingen te realiseren dan wel dichterbij te brengen. Bestek '81 is wat dat betreft buitengewoon illustratief. De bedoeling was, onder meer, de werkloosheid op een niveau van 150.000 te brengen. Inmiddels is de werkloosheid ruim twee keer zo groot en is, althans volgens dit kabinet, het einde van de explosieve stijging van de werkloosheid nog lang niet in zicht. Een aantal van een half miljoen werklozen in 1985 is al genoemd.

Gekonfronteerd met de doelstelling is Bestek dus overduidelijk tekort geschoten. De regering zelf wijt dit voornamelijk aan factoren die zij ook niet kan controleren, maar die haar blijkbaar wel biologeren. Zo bestaat in Nederland de zeldzame gewoonte het voeren van politiek gelijk te schakelen met het spekuleren over de groei van de wereldhandel. Dergelijke spekulaties worden omgezet in zogenaamde 'scenario's' (scenario's heetten nog maar kort

4. De *Alternative Economic Strategy* is een publikatie van de London Working Group van de Conference of Socialist Economists (Londen 1980). De CSE is een groep mensen die zich organiseren d.m.v. publikaties, congressen, seminars enz. Ze zijn een duidelijke verlevendiging van het Engelse wetenschappelijke en politiek-theoretische klimaat. Een

van hun belangrijkste platforms is het tijdschrift *Capital and Class*. In het achtste nummer daarvan (1979) publiceerde de London Working Group al een uitgebreide aanzet van de *Alternative Economic Strategy* (AES).

5. Verwijzingen naar *Economisch beleid uit de klem* zijn direkt in de tekst geplaatst.

geleden 'plaatjes': ook hier gaat de innoverende arbeid heel snel), die vervolgens worden 'doorgerekend', al dan niet met variërende 'randvoorwaarden'. De resultaten daarvan staan net zo vast als de uitkomsten van de lotto en zijn met net zoveel hokus pokus omhuld. Aangezien deze spekulaties niet slechts de overheid bezighouden, maar in groeiende mate ook de politieke partijen, ziet het er naar uit dat de verkiezingen in Nederland voortaan uitsluitend zullen gaan over de meest korrekte schatting van de conjunctuur van de wereldhandel. Voor bookmakers aardig, voor de politiek zelf minder.

Het feit dat de regering de verantwoordelijkheid voor het niet halen van de doelstellingen van Bestek '81 van zich weg schuift, wordt door de auteurs van *Economisch beleid uit de klem* niet aanvaard. Het eigenlijke probleem zit niet in de wereldhandel, maar in de beleidsconceptie van de overheid. De huidige politiek is het produkt van een "verkeerde conceptie" (p. XX) en dat is de kern van het probleem. Je zou kunnen zeggen dat het niet de politiek maar het politieke programma is dat als de bron van de aanhoudende ellende wordt aangeklaagd. De beleidsconceptie is passief, niet gericht op stimulering en sturing van de economie, maar op *aanpassing*: "De structurele stagnatie die zich voordoet sedert het begin van de jaren zeventig wordt beantwoord met een strategie van aanpassing van de binnenlandse bestedingen aan een reeks van gestelde randvoorwaarden (betalingsbalans verbeteren, monetaire financiering beperken, koers van de gulden minimaal op peil houden)" (p. 88).

Die aanpassing is in feite een aanpassing aan verhoudingen die in het kader van een *Nederlandse* economische politiek niet kunnen worden beheerst. Het zwaartepunt van de politiek van de regering versterkt de internationale afhankelijkheid van de Nederlandse economie. De regering zegt dat dat ook niet anders kan. En zoveel is daar van waar: de nadruk op de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse economie, dat wil zeggen de beheersing van het binnenlandse kostenpeil en de stimulering van de export, is sinds jaar en dag het kenmerk bij uitstek van de Nederlandse economische politiek. Wat dat betreft trekt de overheid slechts lijnen door die al een lange geschiedenis hebben. Maar de vraag waar het nu om gaat is of de regering met dat beleid een omslaan van de recessie in een crisis kan voorkomen, dan wel dat de logika van het regeringsbeleid wordt ingegeven door de overweging dat een crisis het noodzakelijke doorgangspunt voor de Nederlandse economie is voordat het tot een herstel kan komen. Over het eerste is de regering onduidelijk; maar met name bankpresident Zijlstra laat over het tweede weinig twijfel bestaan. Nederland moet door het dal. In het hiernavolgende hoofdstukje gaan we daarop in.

De regering stelt dat de beste koers die kan worden uitgezet neerkomt op het optimaliseren van de kansen voor de Nederlandse export. Maar dat is, in de visie van de economen die uit de klem willen, een riskante politiek met kwalijke consequenties: "Een strategie van 'export-led growth' is mogelijk als er internationaal voldoende handelscreatie optreedt. Onder de huidige omstandigheden, met in vele landen een sterk restrictief beleid en een toenemend economisch 'nationalisme' is dit echter de *meest riskante* strategie die denkbaar is. Het denkbeeld dat de Nederlandse economie sterk afhankelijk is van het buitenland kan en moet ook worden geïnterpreteerd in omgekeerde richting: namelijk de noodzaak om *die* mogelijkheden voor het realiseren van groei en werkgelegenheid te benutten die door het nationale beleid te beïnvloeden zijn" (p. 91).

Het beleid dat de auteurs voorstaan wordt meestal keynesiaans genoemd: de beïnvloeding van de effectieve vraag staat daarin centraal; de overheid voert een politiek van stimulering van bestedingen en houdt, minimaal, bestaande bestedingen op peil. Deze politiek heeft gedomineerd tot in de zeventiger jaren.⁶ Maar na de eerste oliekrisis en met de intrede van de CPB-orthodoxie van de 'reële arbeidskosten', leek het gedaan met het keynesiaans. Toch, en dat is in dit kader van belang, kan het nu gebruikte model voor de 'reële arbeidskosten', aangevuld met een bestedingscomponent (VINTAF) nog steeds 'keynesiaans' worden geïnterpreteerd. De uitkomsten blijken namelijk sterk samen te hangen met de onderbezetting van het bestaande bedrijfsleven.⁷ Waar het dan om gaat is de vraag waar die onderbezetting vandaan komt: is die de oorzaak of het gevolg van de trage groei van de binnenlandse bestedingen?

Over het antwoord zal de twist voorlopig wel niet luwen. Maar in het raamwerk van het economisch beleid uit de klem is het antwoord onmiskenbaar: "Een simpel Keynesiaans beleid moge geen panacee zijn, het tegendeel is dat zeker niet" (p. 22). Bestedingspolitiek dus, het vliegwiel voor een progressieve economische politiek. Het is, soms, alsof we een jonge Den Uyl horen met zijn strijdkreet: "De economie van de komende periode zal expansief zijn of ze zal niet zijn".⁸ Het enig denkbare kader voor de oplossing van economische problemen is het kader van de economische groei. Het perspectief is dan ook dat de recessie niet

6. Vgl. Van der Laan 1977, p. 10; Weeda 1980, p. 184; Pen 1980, p. 94.

7. Vgl. *Economisch beleid uit de klem*, p. 14 en Pen 1980, p. 97.

8. Den Uyl 1978, p. 48. De uitspraak dateert uit 1956.

tot een crisis hoeft te leiden, dat de recessie *gekeerd* kan worden: "Een internationale recessie kan niet gekeerd worden door extra export en daardoor export van werkloosheid, doch slechts door een politiek van trendmatige vraaghandhaving, zowel nationaal als internationaal" (p. 88). De crisis kan worden vermeden. Voorwaarde daarvoor is een ander overheidsbeleid, gericht op de stimulering van bestedingen. Dat sluit structuurveranderingen niet uit, maar het sluit uit dat de structuurveranderingen ten koste zullen gaan van de looninkomens en de uitkeringsgerechtigden. De recessie kan worden gekeerd als het beleid zich gaat oriënteren op de direkte belangen van het overgrote deel van de bevolking. Via die oriëntatie zullen ook de meer structurele veranderingen volgen. De overheid doet precies het tegenovergestelde: ze bestrijdt de recessie niet, maar versterkt de recessie, ze is niet anti-cyclisch, maar pro-cyclisch bezig. Het is niet een beleid dat, zoals het keynesiaanse, de monetaire aspecten ondergeschikt maakt aan de reële, maar de reële (bijvoorbeeld produktieuitbreiding en werkgelegenheid) aan de monetaire. Via het monetaire beleid wordt in essentie de recessie omgevormd naar een crisis. De prioriteiten in het overheidsbeleid en de prioriteiten in het alternatief blijken uitvloeiend te zijn van een verschillende visie op de aard en de beheersbaarheid van de recessie, of meer algemeen: op de aard en de beheersbaarheid van de economie. Aan links valt daarbij de positie toe de beheersbaarheid van het kapitalisme te mogen beklemtonen. Meer aan de rechterkant toch is men over de mogelijke stuurbaarheid van de economie minder zelfverzekerd.

Met de idee over de stuurbaarheid van de economie moet een concept samenhangen over de *effektiviteit* van het makro-economisch instrumentarium dat de overheid ten dienste heeft gestaan bij de beïnvloeding van de effectieve vraag. Keynesianisme, makro-economie en bestedingspolitiek zijn theoretisch wel, maar praktisch niet uit elkaar te halen. Dat blijkt uit de inzet van links, zoals die gestalte heeft aangenomen in het alternatief. De makro-economische optiek domineert al het andere. Nu berust dat-in-de eerste plaats op de veronderstelling dat de uitgeoefende economische invloed van de staat ook inderdaad effectief is, zodanig dat je mag spreken van een oorzakelijk verband tussen bestedingsimpuls en de gekozen doelstelling, bijvoorbeeld bevordering van de werkgelegenheid. De veronderstelling is, met andere woorden, dat de economische politiek van de overheid effectief kan zijn en dat die effectiviteit kan worden afgemeten aan de mate waarin de doelstellingen van de economische politiek worden bereikt. Daaraan ligt een *idealistische* opvatting over de staat ten grondslag die bijvoorbeeld scherp afsteekt tegen de

ideeën van iemand als Kalecki, die in 1943 al de nieuwe aspecten van de economische politiek van de kapitalistische staten analyseerde en daarbij aanmerkelijk minder illusies bleek te koesteren over het karakter van de kapitalistische staat.

Voor Kalecki was het volstrekt duidelijk dat de economische cyklus voortaan gepaard zou gaan aan een *politieke cyklus*, gericht op het garanderen van de hegemonie van de kapitalistische klasse. De doelstelling van het makrobeleid dat de overheid voert is dan ook niet het uitschakelen van de cyklus volgens de keynesiaanse norm van het anti-cyklische beleid, maar de regulering van die cyklus in het belang van de kapitalistische orde. En één van de grootste *bedreigingen* van die kapitalistische orde is dezelfde volledige werkgelegenheid die deel is van de doelstellingen van het overheidsbeleid: "Kalecki predicted that — in order to maintain capitalist political and social control, which depends on the power of the 'sack' and the role of the capitalist as job provider — the state would have to refrain from attempts to maintain continuous full employment".⁹

Aan de veronderstelde effectiviteit van de staatsinvloed valt dus wel te tornen. Nu hebben met name marxistische economen dat ook steeds gedaan, maar blijkbaar is de situatie nu zodanig veranderd dat de bezwaren die eens geuit zijn, minder zwaar wegen. Op zich is daar niets op tegen, maar het is wel een probleem dat aan de economische aspecten die bij deze nieuwe inschatting horen, alle aandacht is geschonken in het rapport, en aan de politieke aspecten van dezelfde nieuwe inschatting geen woord wordt gewijd. In feite wordt daardoor de indruk bevestigd die al vele keren aan de keynesiaanse staatsopvatting is toegeschreven: dat het om een *voluntaristische* opvatting van de staat gaat, waarin de staat zowel de positie van 'subjekt' te vervullen krijgt als los van de economie staat, er dus hooguit in moet 'intervenieren'.¹⁰

In de tweede plaats wordt keynesiaanse politiek, ook in het rapport, sterk verbonden met nationale politiek, beïnvloeding van de nationale economische kringloop. Het keynesiaanisme is, dat staat buiten alle twijfel, een nationale economische politiek. Maar, en dat is van veel gewicht, het is een nationale economische politiek die tot stand is gekomen *dank zij* de internationalisatie van het kapitaal na de tweede wereldoorlog en niet *ondanks* die internationalisatie. Keynesiaans beleid en internationalisatie hangen nauw samen. Het is zeer de vraag of men het één kan hebben zonder het ander. Het keynesiaanse economisch beleid heeft steeds gefunctioneerd in een economische omgeving waarin de

9. Broddy en Crotty 1974, p. 4.
Kalecki 1972 (1943), p. 78.

10. Aglietta 1974, p. 328.

internationale arbeidsdeling harder ging dan de nationale produkties. De groei van de internationale handel ging sneller dan de groei van het nationale produkt. In dat kader heeft het keynesiaanse bestedingsbeleid en het erbij horende instrumentarium gespeeld. Wat in het alternatief van de ekonomen van de *Klem* wordt voorgesteld is een keynesianisme los van die historische kontekst. Je zou kunnen zeggen een keynesianisme dat verabsoluteerd is ten opzichte van de situatie waaruit het is voortgekomen en waarbinnen het is toegepast. Ik geef toe dat in de economische leerboeken Keynes wordt onderwezen in de aanvankelijke veronderstelling van een 'gesloten' economie, waarna het buitenland, net als de overheid overigens, wordt toegevoegd aan het beeld. Het buitenland vermindert dan de werking van de bestedingen in het binnenland. Maar dat zijn de leerboeken. De feitelijke ontwikkeling is een radikaal andere weg gegaan en het lijkt me dat een alternatief voor die weg niet zomaar kan uitgaan van de leerboekenveronderstelling over de nationale zelfgenoegzaamheid van een keynesiaanse makro-economie. Ik zou het eerder willen omkeren: de bewijslast voor de loskoppeling van keynesianisme en internationalisering van de economie ligt in dit geval bij de auteurs van het alternatieve rapport, niet bij de auteurs van leerboeken economie. Die zijn en blijven het heertje.

Iets anders is dat, gezien het feit dat in het rapport over deze kwestie niet wordt gerept, de hypotheek op de invloed van het overheidsbeleid op het economisch reilen en zeilen alleen maar groter wordt. De overheid zou niet slechts een effectief beleid gevoerd hebben in een periode dat het toch al goed ging, maar is ook in staat in een minder gunstige periode een beleid te voeren dat de economie een ruimere mate van onafhankelijkheid verschaft ten opzichte van de internationale economie dan ooit tevoren. Een optimistische inschatting, op z'n minst, zullen we maar zeggen. Het begint er op te lijken dat niet slechts de politiek maar ook al de economie er voor de mensen is. Mooi meegenomen natuurlijk, maar wel wat onverwacht.

In wat hierna volgt wil ik wat twijfel melden omtrent dat mijns inziens veel te grote vertrouwen in de overheid. Ik beschouw dat als de grote en centrale zwakke plek in het betoog van de alternatieve ekonomen. Hun betoog staat en valt met de betekenis die wordt verleend aan de overheid.

Daarmee is de verhouding van dit alternatief tot een linkse politiek een probleem geworden. Speelt in een linkse politiek niet altijd de arbeidersbeweging een doorslaggevende rol? Bij het rapport *Economisch beleid uit de klem* is de hoofdrol echter weggelegd voor de overheid. Er is niet gekeken of de overheid wel de juiste

aangesprokene is voor die rol en of de overheid die rol überhaupt wel aankan.

In het bijzonder wil ik deze problematiek toespitsen op de volgende twee zaken: het monetarisme (hoofdstuk 2) en de arbeidsmarkt (3). In een konklusie, die tegelijkertijd als samenvatting zal moeten fungeren, worden de losse draadjes aan elkaar gebonden.¹¹

2 Monetarisme

Een niet gering probleem voor de regering bestaat in de omstandigheid dat het beleid wat ze voert alleen op de lange termijn iets zou kunnen opleveren. Het resultaat, bovendien, dat

11. Het rapport wordt hier als een geheel genomen, wat het slechts in betrekkelijke mate is. Niet alle bijdragen willen dezelfde kant op. Niettemin hebben de auteurs zich kunnen verenigen op een in aller naam ondertekend aanvangsstuk, de *Samenvatting van analyse en aanbevelingen*. In mijn kritiek op het rapport heb ik geprobeerd met name zo te werk te gaan dat de stukken tekst die het meest in de richting van die *Samenvatting* gaan, centraal zijn blijven staan. Soms blijken de auteurs nogal te verschillen. Een enkel voorbeeld mag dat verduidelijken: — Hoewel een voornaam punt van kritiek in het rapport de voorrang betreft die de export krijgt in het regeringsoptreden, wijken met name de bijdragen van Van Ewijk en Wesseling van deze kritiek af. Zij stellen vast dat het beleid niet zozeer gericht was op de bevordering van export per se, maar eerder op de export van kapitaal, met name geldkapitaal (vgl. pp. 41-42, 64-67). Dat is in ieder geval in zoverre waarschijnlijk dat de rendementspositie van de Nederlandse export van goederen verslechterd is, met name door de appreciatie van de gulden. Die appreciatie kwam de export niet, maar de export van kapitaal wel ten goede. En die twee vormen van export zijn, Lenin indachtig, nogal verschillend. Wesseling spreekt van een appreciatie-deflatiespiraal, die (en ook dat is in tegenspraak met andere delen van het rapport waar op het partiële karakter van het regeringsbeleid wordt

gehamerd) een *samenhangend* beleid veronderstellen: "Het zal duidelijk zijn dat het huidige wisselkoersbeleid en de winst-werk formule elkaar aanvullen en dat loonmatiging en beperking van de overheidsuitgaven in dit officiële scenario passen" (p. 67). De choreografie van dit scenario is echter niet de export, maar de export van kapitaal. — Een tweede punt waar de meningen niet honderd procent eensluidend zijn is de te volgen strategie voor een progressieve politiek. Overheersend is het de overheid die wordt aangesproken. Ook de aanbevelingen zijn geformuleerd naar het parlement en de regering toe. Dat is overigens eigen aan door makro-ekonomische gedachten gevoede aanbevelingen. Alleen in de visie van Van Klaveren is het niet *steeds* de overheid die het relevante handelingssubjeekt is. In het sektorstructuurbeleid ziet hij de gerichtheid op de overheid niet zo zitten. Eerder "(...) zullen de bonden sterk op eigen kracht moeten vertrouwen en zich allereerst moeten baseren op de krachtsontplooiing van de werknemers in de bedrijven. Voorlopig moeten mijns inziens niet teveel stappen gedaan naar (verantwoordelijkheid voor) een sectorstructuurbeleid" (p. 152). Een aardig geluid. In een uitvoerig artikel van Van der Laan, Catz en Vreeman (1980) wordt een weg aangegeven voor een strategie die inderdaad begint *vanuit* het bedrijf *naar* het makroniveau en niet omgekeerd.

geboekt zou kunnen worden is hogelijk onzeker. Dat maakt de politieke en maatschappelijke basis van het regeringsbeleid er niet sterker en betrouwbaarder op. Het moet niet een al te veelbelovend perspectief zijn rigoureuus te beginnen en nog voor de eerste successen binnen zijn gewipt te worden.

Toch is dat een zeer reële bedreiging voor een regering die een recessie wil bestrijden door er een crisis van te maken. In Engeland is gebleken dat een dergelijk program op verzet van de vakbeweging kan rekenen. Er is daar ook gebleken dat een dergelijk program op verzet stuit van belangrijke delen van de ondernemers. De sanering van de Engelse economie gaat niet alleen over de ruggen van de arbeiders, ook het bestaan van vele industrieën staat op het spel. *Thatcherism* mag dan een politiek voor de ondernemers zijn, een politiek met de ondernemers is het allerminst.

Het onderscheid tussen Thatcher en de Nederlandse regering is kleiner aan het worden. Een verschil is, toegegeven, dat Thatcher openlijk zegt dat saneren saneren is en geen opbouwen. Zover is de Nederlandse regering nog niet, maar die heeft daar de president van De Nederlandsche Bank voor en die zegt het wel. Van Thatcher naar Zijlstra is maar een heel klein stapje. Beiden hangen een monetaristisch beleid aan, kernachtig verwoord in de volgende uitspraak van Zijlstra: "Er is geen korte weg naar herstel van de werkgelegenheid. Er is een lange pijnlijke weg en die heet terugdruken van de inflatie en herstel van de rendementen".¹²

Deze en soortgelijke uitspraken en het beleid dat ermee wordt gedekt zijn voor de auteurs van het rapport een steen des aanstoots. Maakt Zijlstra daarmee niet de reële doelstellingen ondergeschikt aan de monetaire? Dat is toch geen beleid? (p. 19). Worden op deze wijze niet instrumenten (monetaire politiek, begrotingstekorten) verheven tot zelfstandige doelstellingen? (p. 72). "Het is zelfs niet ondenkbaar dat een beleid langs die lijnen in strijd komt met de 'reële' doelstellingen van economisch beleid, met de bestrijding van werkloosheid, recessie en stagnatie" (p. 72).

Inderdaad, dat is niet ondenkbaar. Het is zelfs, zeker op korte termijn, heel waarschijnlijk dat de doelstellingen strijdig zullen zijn. In het rapport wordt al de vraag gesteld of het parlement haar president van De Nederlandsche Bank wel goed in de gaten houdt: "Men kan het de heer Zijlstra niet verwijten dat hij zijn werk goed doet (de inflatie beteugelen) maar het wordt tijd dat het parlement zich gaat afvragen of dit regeringsbeleid wel voldoende is om een verdere dramatische verslechtering van de werkgelegenheid te voorkomen" (p. 69). Als Zijlstra de regering in de tang neemt,

12. Zijlstra, geciteerd in het rapport, pp. 25-26.

moet Zijlstra tot de orde worden geroepen, dat is het parool: "(...) dat, gezien de grote onzekerheden die het monetaire beleid omgeven, men zich moet afvragen of aan dit beleid een belangrijke autonome rol in het sociaal-economisch beleid mag worden toebedeeld" (pp. 47-48).

Men hoeft geen Harry Johnson te heten om dit een enigszins lichtzinnige monetaire opvatting te noemen.¹³ Het tegen elkaar uitspelen van 'reële' en monetaire sferen is al een oud probleem in de economische wetenschap. Ook het keynesianisme bezit daar een positie in, meer aan de kant van een neutrale geldopvatting dan aan de kant van de monetaristen. Maar het is niet alleen met de monetaristen dat de neutrale geldopvatting debatteert. Ook in de marxistische traditie wordt de neutraliteit van het geld ontkend, en wordt aan het geld een belangrijke plaats toegekend in het economisch leven.¹⁴ Het rapport huldigt daarentegen een opvatting waarin het lijkt alsof het monetaire leven geheel en al ondergeschikt is aan de reële sfeer. De monetaire aspecten van de ekonomie zijn als het ware net iets minder echt dan de reële aspecten. En voorzover de monetaire aspecten de overhand hebben of dreigen te krijgen, is dat een onjuiste situatie die zo snel mogelijk door het parlement of door de regering moet worden rechtgezet. Het is echter nogal voorbarig om uit het feit dat monetair iets anders is dan 'reëel' af te leiden dat het ook minder echt is.

Het is inderdaad nogal opvallend dat in de keynesiaanse theorie aan het geld niet al te veel aandacht wordt besteed. Zelfs de hoogte van de inflatie is in die theorie wel voorgesteld als het produkt van het politieke beleid, in plaats van het produkt van een ekonomie, waarin staatsoptreden een aantal nieuwe problemen creëerde. De staatsinvloed in de ekonomie, het keynesianisme, heeft als een van zijn kenmerken de inflatie. De prioriteit die Zijlstra verleent aan de bestrijding van de inflatie heeft dan ook minder te maken met het prijspeil per se, maar heeft alles te maken met een aanval op de aanwezigheid van de overheid in de ekonomie. De prioriteit die aan de inflatiebestrijding wordt gegeven door Zijlstra en door de regering moet worden beschouwd als een uitdrukking van de opvatting dat het niet de overheid is die zelfstandig voor een uitweg uit de recessie kan en mag zorgen. In die, *politieke*, zin staat het monetaristische standpunt inderdaad lijnrecht tegenover het keynesiaanse standpunt, dat immers wordt gekenmerkt door de

13. Vgl. Johnson 1972, hoofdstuk 2.

14. Vgl. De Brunhoff 1971 en De Brunhoff 1973.

regulerende rol en invloed van de overheid. Het monetaristische standpunt komt op voor *een herstel van de regulerende functie van de markt*, ook op die terreinen die sinds de tweede wereldoorlog meer of minder exclusief aan de overheid toebehoorden.¹⁵ Het binnen nauwe grenzen houden van het financieringstekort van de overheid is hierbij een heel geschikt middel, maar niet meer dan dat. Het dient heel direkt het doel: de aanwezigheid van de overheidsaktiviteiten op het vlak van de ekonomie te beteugelen.

Het monetarisme is wel degelijk een beleid en een politiek. De inzet ervan is niet moeilijk te raden: "Monetarisme kan beschouwd worden als een poging de macht van de markt als een ekonomische en maatschappelijke regulator te herstellen — met name in de arbeidsmarkt".¹⁶ De institutionele posities die zijn verworven tijdens de periode dat keynesianisme de eerste viool speelde, moeten worden ontmanteld. De inzet is, voorzover we praten over ekonomische politiek, de ontmanteling van de keynesiaanse staat. Niet de overheid moet reguleren, maar de markt. Over de arbeidsmarkt zullen we hierna nog praten, voor andere markten is het monetarisme niet minder gevolgenrijk. Een regeling als de WIR bijvoorbeeld hoort er zeker niet automatisch in thuis. In Engeland wordt, om een illustratie te geven, de hulp aan industrieën afgebouwd.¹⁷ Hulp leidt er per slot alleen toe dat zwakke bedrijven langer in leven blijven dan ekonomisch gezien wenselijk is. Ook het monetaristische stokpaardje om het aanbod van geld aan strakke regels te onderwerpen past in hetzelfde stramien, het is "een buitengewoon machtig middel om het konkurrentievermogen van de industrie te herstellen". Het monetarisme is ongetwijfeld deflationair en werkloosheidsverhogend, maar de idee is nu juist dat pas *daardoor* de produktiviteit van ondernemingen wordt verhoogd: door de ballast van de niet produktieve bedrijven te lozen.¹⁸ Het is niet het geldaanbod dat als de kern van het beleid

15. Daarnaast heeft de opvatting van Zijlstra, ik zou bijna zeggen uiteraard, tot gevolg dat de rendementen zullen worden hersteld ten koste van de lonen en uitkeringen. Is dat niet per definitie zo bij een kapitalistische oplossing uit een kapitalistische crisis? Wat dat betreft is het misschien goed er nog eens aan te herinneren dat de keynesiaanse oplossing pas op enige schaal werd toegepast *nadar* in de dertiger jaren de crisis al een forse sanering had aangericht.

16. *AES* 1980, p. 32; vgl. ook *ibid.*, pp. 40-42.

17. Glyn en Harrison 1980, pp. 138 en 141-142. Pas onder zware politieke druk blijkt Thatcher bereid een ietsje op deze weg terug te komen. Dat is echter, zoals ook algemeen wordt erkend, een nederlaag voor het monetarisme, geen deel ervan.

18. *Ibid.*, pp. 138-139. Een vergelijkbaar verhaal kun je houden over de gevolgen van loonsverhoging voor de instandhouding van 'inefficiënte bedrijven'. Zie Weeda 1980, p. 215, waar *loonmatiging* en starre arbeidsmarkt op elkaar worden betrokken.

moet worden gezien, maar de deflatie en de werkloosheid. *Die* moeten zorgen voor een grotere concurrentiekracht. De overheid moet dat niet sturen, maar toelaten. Toelaten dus dat de markt kan regelen wat de markt moet regelen. In deze visie is een effectieve overheid een minimaal aanwezige overheid. De direkte taak die uit deze visie voortvloeit is het afbouwen van de alom aanwezige staat, het terugbrengen van de staatsinvloed. Het is niet nodig het met deze visie eens te zijn om er toch de *konsistentie* van te onderkennen. In het rapport ontbreekt deze erkenning te enen male. Daarmee sluiten de auteurs van het rapport de ogen voor een politiek die in diverse kapitalistische landen voet aan de grond heeft gekregen.¹⁹ Het heeft weinig zin het monetarisme af te doen als een weinig geslaagde economische theorie. Dat de atomistische en individualistische premisses van het neoklassieke monetarisme uiterst scheef staan ten opzichte van de actuele sociaaleconomische situatie, is bekend. Maar in de eerste plaats kun je je afvragen of het niet per definitie het lot van theorieën is op gespannen voet te staan met de 'werkelijkheid'. In de tweede plaats is de afstand tussen premisse en werkelijkheid niet het gebrek van de monetaristische theorie, maar haar verklaarde *politieke programma*. Inderdaad: de werkelijkheid funktioneeret niet conform de logika van de markt. Dat is een gebrek van de werkelijkheid en dient verholpen te worden. Als er één taak aan de overheid toekomt is het wel die: het afbreken van de barrières die de marktlogika in de weg staan.

De werkelijkheidsvreemdheid van de monetaristische opvatting is dus niet hetzelfde als de zwakte van die opvatting. Het is eerder een indicatie van het traject dat, volgens die opvatting, nog afgelegd moet worden om een economisch werkbaar situatie te creëren. Dat traject gaat dwars door alles heen waar het keynesianisme zoal mee wordt geassocieerd: van een inflatoire begrotingspolitiek tot en met het verplichte tripartite overleg van werknemersvertegenwoordigers, werkgeversvertegenwoordigers en overheid. Gegeven het feit dat het economisch-politieke terrein bezet is door regelingen, afspraken en organen die integraal onderdeel zijn van de keynesiaanse staat, staat het monetarisme geen andere mogelijkheid open dan de politiek. Noodgedwongen, zou je kunnen stellen, neemt de monetaristische visie de vorm aan van een politiek programma.

De ernst van het probleem staat buiten kijf; het gaat veel verder dan de keynesianen met hun bestedingsimpulsen op kunnen lossen.

19. Kooistra (in *De Groene* van 12 februari 1981) is een van de weinigen ter linkerkant die wel is

uitgegaan van de rationaliteit en de consistentie van het Zijlstra-beleid.

Het probleem is niet de realisatie, maar de produktie, om het marxistisch te formuleren. De structuur van de produktie en de produktievoorwaarden deugen niet. Die moeten worden veranderd. Een reorganisatie van de produktie via de bestedingen is het paard achter de wagen spannen. Als het probleem bij de produktie ligt, moet ook de oplossing aan de kant van de produktie worden gezocht. Zo beschouwd is het monetarisme een terecht en tamelijk succesvolle aanval op een keynesianisme dat niet veel meer voorstelt dan een makro-ekonomische bestedingspolitiek.²⁰ Het soort keynesianisme, kortom, dat ook in het rapport de boventoon voert: verhoog de bestedingen, dan is al aan de voornaamste voorwaarde voldaan om de recessie het hoofd te bieden.

Vatten we samen:

- In de monetaristische optiek moet de recessie worden bestreden door de recessie te verscherpen: nodig is een pro-cyclisch beleid.
- Het monetarisme is een aanval op de positie van de overheid in het ekonomisch proces. Het monetarisme wil overheidsregulatie vervangen door marktregulatie.
- Het monetarisme ziet de kern van de huidige problematiek in de produktie, het keynesianisme ziet de kern in de realisatie. Vandaar dat keynesianen voor een bestedingsimpuls pleiten en monetaristen voor een sanering van concurrentieverhoudingen waarbij onproduktieve bedrijven het loodje zullen moeten leggen als de overheidssteun ophoudt te stromen.
- Het monetarisme is een aanval op de institutionele posities van overheid, werkgevers en werknemers zoals die na de tweede wereldoorlog hebben gefunctioneerd. Het is een programma ter ontmanteling van de keynesiaanse staat. Op dit aspect gaan we hieronder, in hoofdstukje 3, nog in.
- Het rapport heeft de reikwijdte van het monetarisme miskend: in plaats van te onderzoeken waar de politieke en maatschappelijke rationaliteit van het monetarisme in bestaat, komt het rapport niet verder dan een diskwalifikatie van het monetarisme als ekonomische theorie en een aanbeveling aan regering en parlement er maar van af te zien.

3 Arbeidsmarkt

Dezer dagen beleven we een heropleving van theorieën over het korporatisme. Het korporatisme is langzamerhand weer salonfähig geworden. Dat is in het bijzonder het gevolg van de loskoppeling

20. Vgl. Spahn, *op.cit.*, p. 516
noot 4.

van korporatisme en autoritaire staat. In de plaats daarvan is een tweede lijn geopend: de identifikatie van keynesiaanse staat en korporatisme of 'neokorporatisme'.

In de snel groeiende literatuur over dit onderwerp is het soms onmogelijk nog te onderscheiden tussen verzorgingsstaat, keynesianisme en neokorporatisme.²¹ Toch is het wel mogelijk diverse accentueringen aan te brengen. Zo stelt De Wolff²² een drietaal stromingen vast, drie verschillende invullingen van het concept van het neokorporatisme:

- een systeem van belangenvertegenwoordiging (waarbij het voornamelijk om de input van het politieke systeem gaat)
- een *konfrontatie* van belangengroepen en overheid (getuige bijvoorbeeld de enorme hoeveelheid externe adviesorganen van de overheid gaat het hier om de throughput van het politieke systeem)
- de beperking tot *een bepaald beleidsterrein*, meestal dat van de economische politiek.²³

Neokorporatisme en sociaaldemocratie hebben zeker vanaf de jaren dertig van alles met elkaar te maken. Het gaat om een "corporatisme met een menselijk gezicht", schrijft De Wolff in een fraaie zinswending.²⁴ Ik denk echter dat de meerduidigheid van het verschijnsel, die De Wolff tot zijn driedeling bracht in een snelle poging tot ordening, voorlopig moet worden aanvaard. Op dit moment is onderzoek van het verschijnsel, in alle mogelijke dimensies, belangrijker dan de rubricering ervan. Gegeven deze overweging is de omschrijving die Keman geeft van het neokorporatisme heel bruikbaar: "Het 'neo-corporatisme' kan opgevat worden als dat onderdeel van het bestaande politieke systeem, waarbij de diverse maatschappelijke (deel)belangen van (met name sociaal-economische) groeperingen elkaar ontmoeten *buiten het parlement om*. Dit gebeurt op basis van *wederzijdse acceptatie door de 'leiders'* van de groeperingen en gaat ervan uit dat de *'basis' de bereikte overeenkomsten respecteert*".²⁵ In deze omschrijving zijn de diverse elementen die we bij De Wolff hebben aangetroffen verwerkt, met één uitzondering: het sociaal-democratische in het neokorporatisme. Wat dat betreft is de omschrijving van Keman misschien iets te algemeen aangezet. De verbijzondering die de verwijzing naar de sociaaldemocratie aanbrengt kan daarom als een verbetering worden gezien. Het neo-

21. Vgl. de overzichten bij: Keman 1980; De Wolff 1979.

22. De Wolff 1979, pp. 53-55.

23. *Ibid.*, p. 51.

24. *Ibid.*

25. Keman 1980, pp. 280-281. De parallellen met Lijpharts pacifikatie-democratie (vgl. Lijphart 1976) liggen natuurlijk voor het opscheppen. Voor de term pacifikatie vgl. Wijmans 1980, p. 35.

korporatisme moet worden verbonden met een bijzondere wijze van organisatie van de arbeidersklasse in het kader van de staat: "In deze optiek zou het 'driehoekskompromis' (staat/werkgevers/vakbonden) en de institutionele vertalingen ervan in tripartite onderhandelingen, eigen aan de keynesiaanse institutionalisering van de klassenstrijd, een van de meest typische gevallen vormen van *korporatisme als organisatie en praktijk van de arbeidersklasse in en door de staat*".²⁶

Met dit neokorporatisme is een bepaald staatstype in het geding. Het neokorporatisme behoort uitdrukkelijk niet bij een liberaal staatstype. Het hoort evenmin bij een totalitair type. Waar het wel bijhoort is bij een 'keynesiaanse' staat. De term keynesiaanse staat heb ik al herhaalde malen gebruikt. Ermee bedoeld is dat de keynesiaanse staat heerst "(...) door de *organisatie van de massa's*, door hun aanwezigheid – meer of minder direkt, meer of minder 'korporatistisch' – in de staat te aanvaarden".²⁷ *Korporatistische en parlementair-demokratische staat sluiten elkaar dus niet uit, maar in.* De voltooiing van de parlementaire democratie door het toelaten, middels aktief en passief kiesrecht bijvoorbeeld, van de massa der bevolking tot de officiële politiek, blijkt te moeten samengaan met een zekere mate van korporatisering.

Welke zijn de kenmerken van deze keynesiaanse staat? Zonder naar volledigheid te streven, zou ik in ieder geval twee kenmerken willen onderstrepen:

– De staat dringt door tot in de loonverhouding zelf. Het terrein waar de sociaaleconomisch meest direkte strijd tussen kapitaal en arbeid wordt uitgevochten wordt nu mede bezet door de overheid. Zowel in de enorme uitbreiding van het aantal overheidsemployé's als in de almaar groeiende indirecte, kollektieve, komponent van het loon is daar de bevestiging van te vinden. De keerzijde ervan is de groeiende bemoeienis van de staat met sociale en kollektieve voorzieningen die de reproductie van de werkende bevolking aangaan.

– De erkenning van de syndikale en kontraktuele macht van de arbeidersklasse. Of liever: de macht van een deel van de arbeidersklasse. Een deel dat georganiseerd en, daardoor, vertegenwoordigd en erkend is. In de Nederlandse verhoudingen het deel van de werkende bevolking dat via de erkende vakcentrales in het tripartite overleg wordt betrokken. Een en ander gaat gepaard met een compleet "model van produktivistisch industrialisme: het

taylorisme-fordisme, gebaseerd op een aan overuitbuiting onderworpen multi-nationale ongekwalificeerde massa-arbeider”.²⁸ Er zijn aan de keynesiaanse staat ongetwijfeld meer bijzonderheden op te merken. Voor ons doel echter zijn de genoemde kenmerken voldoende. Er blijkt namelijk uit dat de keynesiaanse staat een bepaald soort organisatie van de werkende bevolking vertegenwoordigt, *die tegelijkertijd een splitsing van de werkende bevolking is*. De keynesiaanse staat is gebonden aan de organisatie van de bevolking, maar een organisatie die *niet* leidt tot een eenheid van die bevolking. *De keynesiaanse staat organiseert door te splitsen, erkent door uit te sluiten*.

De keynesiaanse staat wordt in het monetaristische concept aangevallen. De regelingen waarop die staat dreef zijn in een monetaristisch perspectief evenzovele privileges. Het monetarisme streeft naar afschaffing ervan. In die zin is het monetarisme inderdaad een frontale aanval op de gevestigde arbeidersbeweging. De vraag is nu of een politiek gericht op behoud (en eventueel uitbouw) van de gevestigde posities van de gevestigde arbeidersbeweging, inclusief de erbij horende splitsingen, het enig mogelijke antwoord op de monetaristische posities is, dat door links kan worden gegeven. In het rapport immers zit als voornaamste politieke perspectief de gerichtheid op de posities, behorend bij en verworven in de keynesiaanse staat.

Een treffend voorbeeld vinden we in de behandeling van de arbeidsmarkt. Het bij het monetaristische denken aansluitende loon-konkurrentiemodel wordt verworpen. Het beleid dat minister Albada voert wordt gezien als een uitwerking van dat model, en wordt daarom ook bekritiseerd (p. 214). Het alternatief dat wordt bepleit is echter allerminst duidelijk. In de aanbevelingen worden weliswaar op korte termijn antidiskriminatiebepalingen geëist, maar die worden op de middellange termijn alweer van de nodige complexiteiten voorzien. Op middellange termijn worden namelijk kwalitatief aantrekkelijke banen geëist en voor het zware en onaangename werk moet er een betere betaling worden geregeld (p. XXXII; zie ook p. 215). Dat zijn ongetwijfeld voortreffelijke eisen, c.q. beleidsvoornemens, maar ze zullen — zo ze worden ingevoerd — uitwerken *tegen* de belangen in van bijvoorbeeld de gastarbeiders. Deze vervulden in de hoogconjunctuur al de rol van wat Marx met een nog altijd onovertroffen uitdrukking het industriële reserveleger heeft genoemd. In het progressieve alternatief dat in het rapport wordt geformuleerd ziet het er naar

28. *Ibid.*, p. 133. Voor de terminologie 'taylorisme-fordisme' en 'multinationale massa-arbeider'

verwijs ik naar het interview met Benjamin Coriat, gepubliceerd in *TPE* 4/1, Kijne e.a. 1980, i.h.b. p. 58.

uit dat ze deze rol *ook* in de recessie, en in de bestrijding daarvan, zullen spelen. Noch de eis omtrent de kwaliteit van de arbeid, noch die over hoger loon voor vuil en onaangenaam werk zijn gericht op een effectieve organisatorische eenwording van de werkende bevolking, althans als daar gastarbeiders bij worden gerekend. Het middellange termijn-perspektief voor de arbeidsmarkt van het rapport is strijdig met de korte termijn en *vice versa*.

Deze strijdigheid wordt herhaald in het deel van het rapport dat aan de meer theoretische aspecten van de arbeidsmarkt is gewijd. Hierboven heb ik al opgemerkt dat het loonkonkurrentiemodel geen genade kan vinden. Dat model, gebaseerd op "traditionele ruiltheorieën" (p. 209) produceert onder meer een werkloosheids-idee waarin werkloosheid een investering is "om een betere baan te zoeken" (p. 210). Er dichtbij liggen de theorieën over *human capital*²⁹, waarin principieel de arbeidskracht gelijk wordt gesteld aan een investeringsgoed. Het gedrag van een werkloze op de arbeidsmarkt is een vorm van investeerdersgedrag. De keuze tussen werken en niet-werken is, hoewel niet altijd vrijwillig, steeds ook een kwestie van afweging van inkomensderving nu tegen inkomens-kansen in de toekomst. Dat daardoor aan de hoogte van werkloosheidsuitkeringen al snel een oorzakelijke functie wordt toegerekend in de omvang en fluktuatie van werkloosheid hoeft geen nader betoog. Dat een beleid dat zich laat inspireren op deze gedachten, een beleid is dat regelrecht ingaat tegen vakbeweging en progressieve partijen, evenmin.

Geen loonkonkurrentiemodel dus. Maar het model dat ermee wordt gekontrasteerd is ook bezwaarlijk. Dat model is het arbeids-plaatsenkonkurrentiemodel. Belangrijk in dit model is dat de kwaliteit van de arbeidsplaats centraal staat, "dat de meeste vaardigheden voor specifieke functies pas op de arbeidsplek, dus na de entree in de arbeidsorganisatie, worden verworven en niet in het onderwijs, dus voor de entree op de arbeidsmarkt" (p. 211). Dit model leent zich dus uitstekend voor de in het rapport geformuleerde eis over de kwaliteit van de arbeidsplaats. Die blijkt immers beslissend.

Toch is er in het rapport geen uitspraak te vinden die als voorkeur voor het arbeidsplaatsenmodel uit te leggen is. De theorie erachter lijkt in een betere geur te staan dan de bij het loonkonkurrentie-model horende theorie, maar voldoende voor een 'bekentenis' is dat niet. Dat ligt echter niet aan de theorie alleen, maar ook aan de politieke basis waarop die theorie rust. Die basis is namelijk de

29. Vgl. Vissers e.a. 1977, p. 40. Voor een fundamentele kritiek op het human capital-begrip zie:

Tortajada en Lautier 1978. Vgl. verder: J. Christis e.a. 1980, p. 88.

splitsing in de werkende bevolking die we als elementen van het neokorporatisme en de keynesiaanse staat al eerder zijn tegengekomen.

De theoretische achtergrond van het arbeidsplaatsenkonkurrentie-model is te vinden in de theorieën over *de dubbele arbeidsmarkt*.³⁰

In deze theorieën wordt uiteengezet dat de arbeidsmarkt bestaat uit meerdere segmenten. Het bestaan van die segmenten blijkt maar in geringe mate samen te hangen met bijvoorbeeld de scholingsgraad van de werkzoekenden.³¹ De human capital-theorie, met andere woorden, kan dit niet meer verklaren. De segmenten zijn een permanent verschijnsel in de ontwikkeling van kapitalistische economieën. In de theorieën over de dubbele arbeidsmarkt worden ze veelal in verband gebracht met een aantal sectoren in de economie, bijvoorbeeld een gemonopoliseerde sektor en een konkurrentie-sektor, soms aangevuld met een staats-sektor als nummer drie. Die sectoren worden gekenmerkt door specifieke arbeidsmarkten, die meer of minder volledig samenvallen met de segmenten in de arbeidsmarkt. Zo zijn er dus in samenhang met de sectoren een primaire en een sekundaire arbeidsmarkt — een duale, gesegmenteerde arbeidsmarkt kortom. Met de segmenten korresponderen goede en slechte banen. Tussen de segmenten bestaat vrijwel geen mobiliteit. Eenmaal in het primaire segment (goede banen, met groei- en promotiemogelijkheden en redelijke arbeidsomstandigheden, en van een redelijk stabiel karakter) is de kans reëel daar ook te blijven. Vanuit het sekundaire segment (snel wisselende arbeid van lage kwaliteit, met weinig of geen groei- of promotiemogelijkheid enzovoort) is heel moeilijk naar het primaire segment te komen.³² Gastarbeiders, vrouwen en jongeren horen typisch in het sekundaire segment.

De aanbevelingen die in het rapport worden gedaan met betrekking tot de arbeidsmarkt zijn eerder toegesneden op de primaire dan op de sekundaire arbeidsmarkt. In de recessie komt ook het primaire segment in de verdrukking. Door ontslagen en bedrijfssluitingen, door sanering, reorganisatie en versnelde technische rationalisatie wordt het primaire segment in de arbeidsmarkt ondermijnd. Het bereik van het sekundaire segment neemt toe, zoals de langzame

30. Zie: J. Christis e.a. 1980, pp. 89-96; Vissers e.a. 1977, pp. 40-45; Van Meeuwen 1980, pp. 12-14; Haex 1977, pp. 76-80 en 93-97; Martens 1977, pp. 118-133.

31. Vrouwen skoren bijvoorbeeld, scholing of niet, systematisch minder dan mannen. Vgl. Conen en Huijgen in *ESB* 7 mei 1980: "Gegeven een zelfde opleidingsniveau is de werk-

gelegenheidspositie van de vrouw in 1971 in alle beschouwde gevallen slechter dan die voor de man. Ook hier is sprake van een toenemend verschil in vergelijking met 1960."

32. Omdat de segmenten niet met elkaar concurreren vindt Breman (1976, pp. 31-32) dat de terminologie van het industriële reserveleger niet deugt.

oprekking van het begrip 'passende arbeid' aantoont. De aanbevelingen ten aanzien van de arbeidsmarkt in het rapport, met name de middellange termijn-aanbevelingen, zijn er mijns inziens op gericht de *e* tendens af te zwakken. Dat is op zichzelf een juiste en begrijpelijke koers, maar *voor de problemen van de mensen die zijn veroordeeld tot het sekundaire segment biedt het geen soelaas*. Dat zou alleen zo zijn als het sekundaire segment een produkt was van de recessie. Iedereen is het er echter over eens dat dat niet zo is. Het sekundaire segment hoort bij het kapitalisme, in alle ontwikkelingsstadia en fasen ervan. Daarom ook is een strategie gericht op het primaire segment alleen, hoezeer verklaarbaar ook uit de laatste, keynesiaanse decennia, een te beperkte strategie. Pas een strategie die een beleid weet aan te geven voor beide segmenten, zou aan die beperkingen een einde kunnen bereiden. Zo een strategie kan echter nooit zomaar een vervolg zijn op het beleid van na de tweede wereldoorlog. Zo een strategie zou juist een correctie moeten zijn op dat beleid; een correctie in die zin dat een eerste taak moet bestaan in het slechten van alle organisatorische, kulturele en politieke hindernissen op de arbeidsmarkt die een effectieve eenheid van alle werknemers en werknemsters nu nog in de weg staan. Daarvoor is het niet nodig, om een voorbeeld te geven, dat de Nederlandse grenzen open moeten blijven voor telkens nieuwe groepen immigranten. Maar het is wel nodig dat op de arbeidsmarkt zelf de kwestie van de nationaliteit *geen enkele rol* speelt. De huidige situatie is daar ver van verwijderd. Bovendien zijn de stappen die de laatste jaren zijn gezet eerder de kant uit gegaan van een verdere uitzonderingspositie, een verdere marginalisering, van de gastarbeiders dan van een ontwikkeling in de richting van vergelijkbare rechten en plichten als de Nederlandse werknemer.

Het is een *doorslaggevende* kwestie hoe men de ontwikkeling van de arbeidsmarkt inschat. Het rapport probeert een situatie te herstellen, die gedurende een vrij korte periode dominant is geweest, maar nooit het alleenrecht op de arbeidsmarkt heeft gehad. Er heeft in de drie decennia na de tweede wereldoorlog een arbeidsmarkt gefunctioneerd waarin het primaire segment niet slechts sociaaleconomisch, maar ook politiek en organisatorisch de overhand heeft gekregen. Tegelijkertijd, en in nauw verband daarmee, is de arbeidsmarkt niet helemaal tot stilstand gekomen: technische ontwikkeling in de vorm van dekwalfikatie en de toevoer van nieuwe groepen arbeidskrachten zoals gastarbeiders hebben ervoor gezorgd dat de macht van het primaire segment in toom werd gehouden. Qua tendens neemt zelfs de sekundaire groep op de markt toe, zozeer zelfs dat de stelling verdedigd is dat de primaire structurering verdwijnt om plaats te maken voor een

ongestructureerde markt. "In dertig jaar tijd evolueert men van een gestructureerde naar een totaal ongestructureerde arbeidsmarkt", stelt Martens.³³ Zou het, in het licht van deze stelling, zo kunnen zijn dat een strategie die het zwaartepunt legt bij het primaire segment achter de ontwikkelingen aanloopt?

4 Samenvatting en konklusie

In dit artikel is de politieke draagkracht van het rapport *Economisch beleid uit de klem* aan de tand gevoeld. In eerste instantie is daarbij het 'keynesianisme' aan bod gekomen. Dat keynesianisme — een nationale economische politiek in een periode van internationalisering van de economische verhoudingen en betrekkingen — is daarna de leidraad geworden voor de verdere beschouwingen. In de eerste plaats door het keynesianisme te konfronteren met de tegenvoeter, het monetarisme. De konklusie was dat het monetarisme een politieke aantel op het keynesianisme vormde die tendentieel de gehele institutionele structuur van de keynesiaanse staat van na de tweede wereldoorlog in de waagschaal stelt. Gekonkludeerd werd ook dat het rapport aan deze — politieke — zaak geen aandacht besteedde.

Daarna is de keynesiaanse staat kort omschreven. De belangrijkste konklusie daaruit was dat dit staatstype berust op een bijzondere organisatie van de werkende bevolking, maar dan wel een organisatie die tegelijkertijd een splitsing van het geheel van de werkende bevolking betekent. Aan de hand van de beschouwingen in het rapport over de arbeidsmarkt is daar iets verder op doorgegaan. De splitsing die eigen is aan de keynesiaanse staat werd opnieuw aangetroffen op de arbeidsmarkt: de arbeidsmarkt is gesegmenteerd. Er is een segment met goede, stabiele banen en er is een segment met slechte, onstabiele banen. Dit laatste segment groeit. Toch worden de aanbevelingen in het rapport toegeschreven naar het primaire segment, waardoor een belangrijk deel van de werkende bevolking in feite buiten spel wordt gezet.

Ook op dit punt blijkt de konklusie over de politieke aspecten van het rapport een negatieve te zijn. Ik vermoed dat dat samenhangt met de gekozen ingang. De optiek om vanuit de makro-economie een beleid te kunnen maken dat ook op andere niveau's zinnig is mag best ingegeven zijn door de overweging dat de overheid ook haar beleid meestal maakt met een makro-economische optuiging. Maar daarmee is er nog geen goed beleid. Een goed beleid hangt minder op de economische theorie die er zijn zegen aan wil geven dan op de politieke prioriteiten die in dat beleid verwerkt zijn en

33. Martens 1977, p. 130.

erin tot uitdrukking komen. Een beleid dat voor z'n effectuering afhankelijk is van diezelfde overheid die erin wordt aangeklaagd is een mogelijkheid. Die mogelijkheid is ook eng verweven met de makro-ekonomie.

In dit artikel is op enkele plaatsen een andere ingang voor een beleid gesuggereerd. Een ingang die in de eerste plaats het zwaartepunt van de te kiezen strategie verlegt naar de organisatievraagstukken verbonden met de eenwording van de werkende bevolking. Daarbij zal de overheid misschien wel tegenwerken, maar *zeker* niet meewerken. Althans niet zolang de werkende bevolking het oude adagium van Marx volgt: dat de bevrijding van de arbeidersklasse het werk van die klasse zelf moet zijn. Niet van de regering. Ook niet van de makro-ekonomie.

Literatuur

- M. Aglietta, 'Les déterminants objectifs du financement public et le déplacement des contradictions socio-économiques à travers l'évolution de ses formes', in: *Planification et Société, actes du colloque d'Uriage*, Grenoble 1974.
- Arbeitskreis Politische Ökonomie, 'Der Arbeitsmarkt in der BRD', in: *Leviathan*, Jg. 6, nummer 3, 1978.
- R. Boddy en J. Crotty, 'Class conflict, Keynesian Policies and the Business Cycle', in: *Monthly Review*, Vol. 26, nr. 5, 1974.
- J. Breman, *Een dualistisch arbeidsbestel?*, Rotterdam 1976.
- S. de Brunhoff, *L'offre de monnaie*, Parijs 1971.
- S. de Brunhoff, *La politique monétaire*, Parijs 1973.
- Chr. Buci-Glucksmann en G. Therborn, *Le défi social-démocrate*, Parijs 1981.
- F. Catz, D. van der Laan en R. Vreeman, 'Werk en vakbondswerk', in: Huige e.a. (red.) 1980.
- J.-P. Chevènement, *Le vieux, la crise, le neuf*, Parijs 1974.
- J.-P. Chevènement, *Ende der Spaltung?*, Hamburg 1977.
- G.J.M. Conen en F. Huijgen, 'De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in 1960 en 1971', in: *Economisch-Statistische Berichten*, 23-4, 7-5, 21-5 en 4-6-1980.
- J. Christis e.a., *Techniek, Organisatie, Arbeidsmarkt* (publikatie nr. 6 van het Nationaal programma Arbeidsmarktonderzoek), Den Haag 1980.
- Conference of Socialist Economists (CSE)/London Working Group, 'Crisis, the Labour Movement and the Alternative Economic Strategy (AES)', in: *Capital and Class* nr. 8, 1979.
- CSE/London Working Group, *The Alternative Economic Strategy (AES)*, Londen 1980.

- Economie et Politique/Edition Sociales (red.), *La Crise*, Parijs 1975.
- C. van Ewijk e.a. (red.), *Economisch beleid uit de klem*, Amsterdam 1980.
- L. van der Geest (red.), *De geronnen maatschappij*, Meppel 1980.
- A. Glyn en J. Harrison, *The british economic disaster*, Londen 1980.
- J. Haex, 'Buitenlandse arbeidskrachten en de beheersing van de arbeidsvoorziening', in: J.J. van Hoof en A. Martens (red.) 1977.
- J.J. van Hoof en A. Martens (red.), *Arbeidsmarkt en ongelijkheid*, speciale aflevering van de *Sociologische Gids*, Meppel 1977.
- J. Huige e.a. (red.), *Niet bij puinruimen alleen*, Amsterdam 1980.
- H.G. Johnson, *Inflation and the monetarist controversy*, Amsterdam 1972.
- M. Kalecki, 'Political Aspects of Full Employment' (1943), in: idem, *The Last Phase in the Transformation of Capitalism*, New York 1972.
- H. Keman, 'Sociaaldemocratie en verzorgingsstaat in internationaal perspectief', in: Huige e.a. (red.) 1980.
- H. Kijne e.a., 'Arbeidsproces en klassenstrijd', in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 4 nr. 1, 1980.
- S. Kooistra, in: *De Groene*, 12 februari 1981.
- H. van der Laan, 'Het werkgelegenheidsbeleid in de jaren 1972 t/m 1976', in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 1 nr. 1, 1977.
- A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam 1976.
- A. Martens, 'De destructuratie van de arbeidsmarkt', in: J.J. van Hoof en A. Martens (red.) 1977.
- J. van Meeuwen, 'Knelpunten op de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid', in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 4 nr. 2, 1980.
- Memorandum '79: Vorrang für Vollbeschäftigung, Alternativen der Wirtschaftspolitik*, Keulen 1979.
- Parti Communiste Français, *Programme commun de gouvernement actualisé*, Parijs 1978.
- J. Pen, 'Conflicterende doelstellingen — tien jaar economische politiek in Nederland', in: Van der Geest (red.) 1980.
- Sozialistische Studiengruppen (SOST), *Sozialistische Wirtschafts- und Sozialpolitik*, Hamburg 1980.
- H.-P. Spahn, 'Neoklassik und Linkskeynesianismus', in: *Leviathan*, jrg. 7 nr. 4, 1979.
- R. Tortajada en B. Lautier, *Ecole, force de travail et salariat*, Grenoble/Parijs 1978.
- J.M. den Uyl, *Inzicht en uitzicht*, Den Haag 1978.
- A. Vissers e.a., 'Sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt', in: J.J. van Hoof en A. Martens (red.) 1977.

- A. Weeda, 'Arbeidskosten en economische structuur', in: Huige e.a. (red.) 1980.
- L. Wijmans, 'Van SDAP naar PvdA, maatschappijbeelden en strategieën', in: Huige e.a. (red.) 1980.
- L. de Wolff, 'Socialdemocratie en neocorporatisme', in: J. Bank e.a., *Het eerste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam 1979.